

HAJDÚ PÉTER

A már kihalt szajáni szamojéd nyelvek közül a kamasszt ismerjük legjobban: ebből a nyelvből nem csak kisebb, régi szójegyzékek állnak a kutatók rendelkezésére. A kamassz nyelvi kutatások számára jelentős és becses források CASTRÉN és JOKI nyelvtani leírásai, valamint CASTRÉN, K. DONNER és A. KÜNNAP lexikai és szövegfeljegyzései. Ezekből a forrásokból tudjuk, hogy a kamassz nyelvben a többesjel funkcióját három különböző morféma látja el.

- 1/ *-i* /-i², -*ji*, -*je*, stb./: *ular-i* 'die Schafe',
ku-ji 'die Ohren';
 2/ *-san* : *to-san* 'die Rentiere';
 3/ *-lar* : *mator-lar* 'die Matoren';

Az utóbb említett *-lar* suffixumot csak nagyon korlátozottan, néhány etnonimában alkalmazzák, és ezt a török eredetű képzőt aligha tekinthetjük az egykori kamassz nyelv többesjelének. Ezzel szemben az *-i* jel eredeti. P. ALVRE ebben egy **-ja* / **-jä* alakban rekonstruálható proto-uráli gyűjtőnévképző folytatását véli felismerni. /SFU 1965, 17-19/, ámde elképzelését bizonyítandó fáradozásai ellenére is a másik felfogás a valószínűbb, amely szerint az *-i* úgy tekintendő, mint a PU **-j* többesjel kamassz megfelelője. Az viszont teljesen akadémikus kérdés marad, hogy vajon a gégezárhang a kamassz képző néhány allomorfjában egy másik többesjelre vezethető-e vissza. Az utóbbi lehetőségről lásd WICKMAN, *The Form of the Object in the Uralic Languages*, Uppsala 1955, 137 és KÜNNAP: SFU 1967, 286.

A *-saŋ* többesjel eredetét illetően egészen a közelmúltig teljes bizonytalanság uralkodott. CASTRÉN annak idején így nyilatkozott erről a képzőről: "Ferner kommt im Kamassischen Dialekt...ein besonderer Pluralcharakter *saŋ, zaŋ* vor, der fast mit dem Tschuwaschischen *sam, zam* übereinstimmt und wahrscheinlich auch Türkischen Ursprungs ist."

/Grammatik der samojedischen Sprachen. 1854, 109./ Ezt a magyarázatot 30 évvel később már MUNKÁCSI BERNÁT megcáfolta ugyan */Budenz-Album 1884, 242-243/,* O. PRITSAK a közelmúltban mégis a kamassz és a csuvas többesjel közötti összefüggésről beszélt */Studia Altaica 1957, 137-138/.* Ez a török-szamojéd párhuzam azonban a csuvas nyelv oldaláról sem tartható fenn */ld. RÓNA-TAS ANDRÁS ellenvetéseit: ANyIOK 23 [1966]; 331-332/.*

A.J. JOKI már 1956-ban utalt röviden a kamassz többesjel szölkup megfelelőseire */szölkup Tym -saq, -saŋ/.* Ugyanitt kifejezte azt a meggyőződését, hogy e képző eredetileg kollektív funkciójú volt */FUF 32 Anzeiger [1956]; 37/.* Mindazonáltal JOKI lakonikus utalásaival a kamassz többesjel eredetének problémája nem oldódott meg. Erre utalnak pl. tekintélyes nyelvészek megnyilatkozásai, melyekben még mindig visszatér a képző török eredetével kapcsolatos régi tézis */ld. A. KÜNNAP: SFU 1967, 287, 290 és V. TAULI körültekintőbb megfogalmazásában: Structural Tendencies in Uralic Languages, The Hague 1966, 60/.*

A kamassz többesjel problémáját végül is a szamojéd nyelvek ún. konnektív-reciprok képzőivel kapcsolatban lehet tisztázni. *A szamojéd konnektív-reciprok képző genetikai és areális-tipológiai összefüggései* című dolgozatomban */NyK 71 [1969]; 61-68/* voltaképpen fény derül a kamassz többesjel eredetére is, bár e cikk stratégiája nem ennek tisztázására törekszik.

Konnektív-reciprok képzőnek nevezzük az olyan, általában rokonságnevekben előforduló grammatikai morféákat, amelyek az alapszóban megadott fogalomnak */legtöbbször*

egy személynek/ és a vele szoros nexusban lévő rokon fogalmaknak /általában személyeknek/ a kölcsönös kapcsolatára utalnak; azaz a K-R képzők utalást tartalmaznak az alapszó közvetlen fogalmi környezetére ill. azon fogalmak együttesére, amelyek az alapszóval jelölt fogalommal kölcsönös rokonságban állanak. Több nyelvben a többes vagy a duális jele is követheti a konnektív-reciprok képzőt, és ezért a képző jelentése gyakran eltolódhat a többes ill. a duális irányába. Általában azonban nem lépi át a tulajdonképeni /disztributív/ számkategória határát, mert a duális ill. a többesjel alkalmazása ellenére sem fejezi ki a szó által megjelölt fogalom kétszeres vagy többszörös előfordulását, hanem az alapszóban reprezentált rokon fogalmak jelenlétére utal /reprezentatív duális ill. többes-szám/. A konnektív-reciprok képző nemcsak a szamojéd nyelvekben /nyenyec, szölkup/ fordul elő, hanem néhány finnugor nyelvben is /pl. a vogulban, osztjákban, lappban, észtben és a vótban/. Néha önmagában járul az alapszóhoz, leggyakrabban azonban egy számjellel kiegészítve jelenik meg. A konnektív-reciprok képző alkalmazási területét és strukturális típusait az uráli nyelvekben a következőképpen lehet ábrázolni:

	K-R-képző + Ø	K-R-képző +Du	K-R-képző +Pl
vogul	<i>pöw-önš</i> 'der Vater mit seinem Sohn'	<i>pöw-önš-äγ</i> 'der Vater mit seinem Sohn'	<i>pöw-önš-t</i> 'der Vater mit seinen Söhnen'
osztják	-	<i>jöγ-sä-γön</i> 'der Vater mit seinem Sohn'	<i>jöγ-sä-t</i> 'der Vater mit seinen Söhnen'
lapp	<i>oabba-š</i> 'Schwestern unter- einander'	-	<i>oabba-dža-k</i> 'Schwestern untereinander'
vót	-	-	<i>süamme-tse-t</i> 'die zwei Lun- genflügel'
észt	-	-	<i>poja-tse-d</i> 'gegenseitig Söhne'

	K-R-képző + Ø	K-R-képző + Du	K-R-képző + Pl
nyenyec	/s̄ide/ n̄a-s	n̄a-sa-xa?	n̄a-s-?
	'zwei Kameraden untereinander'	'zwei Kameraden untereinander'	'die Kameraden untereinander'
szölkup	-	iraqum-os-q̄i	am̄d-s̄i-t ¹
		'Mann und Frau'	'die Mutter und ihre Kin- der'

A morfémasztuktúra alapján a táblázat még a következő kamassz adatokkal egészíthető ki:

kamassz	-	kaka-se-kej	[kaka-san 'die Brüder']
		'zwei Brüder unter- einander'	

A kamassz *-se-kej* szegmentum formálisan és funkcionálisan is tökéletesen megfelel a nyenyec *-sa-xa?*- és a szölkup *-s-q̄i-* szegmentumoknak. A kamassz *-san* eredeti többesjelnek látszik, a nyenyec *-s-?* és a szölkup *-s̄i-t* K-R-képző + Plur morféma-*kapcsolatokkal* egybevetve ezt is hasonló módon lehetne szegmentálni *-sa-* /K-R-képző/ és *-n* elemekre. Ha a továbbiakban azután a kamassz suffixum /disztributív/ többesi funkciójából indulunk ki, akkor értelmesnek látszik az a feltevés, hogy a kamassz *-n* valamiféle többesi alkotóelem lehetne. Ez a feltevés azonban súlyos nehézségekbe ütközik. A *KÜNNAP System und Ursprung der kamassischen Flexionsuffixe* című disszertációjában foglalkozik ezekkel a nehézségekkel anélkül, hogy a problémára megoldást találna. Arról van ugyanis szó, hogy: /l/ a kamassz képző szótagvégi *-ŋ*-je a többi nyelv többesjével /szölk. *-t*, vog. *-osztj. -t*, vót-észt *-t*, nyenyec *-? < *-t*, lp. *-k < *-t/* kapcsolatba nem hozható, egy közszamojéd /vagy szajáni szamojéd/ *-*ŋ* többesszámjelölő elem rekonstruálása pedig nagyon merész vállalkozás lenne. Igaz, hogy a nganaszan nyelvben az *-ŋ*- többesi funkcióban kimutatható, de csak személyes névmással és birtokos személyel kapcsolatban /pl. sg3 *sete* 'er': Pl3 *seteŋ* 'sie';

Px3Sg -tu : Px3Pl -tun /, s ez a morféma a többesi használatú PU*-n folytatója. Az *-n > -n változás másodlagos a nganaszban /a várakozásnak megfelelően ugyanez a hangváltozás ment végbe a nganaszban genitivus ragban/. Egyébként a PU többesi *-n a kamassz nyelvben is képviselve van: változatlan formában megőrződött a többes 3. személyű birtokos jel és a többes 3. személyű igei személyrag végső elemeként /pl. Px3Sg, ill. Vx3Sg - DetInd -te: Px3Pl, ill. Vx3Pl-DetInd -ten; továbbá: Vx3Sg-DetImp -kupu: Vx3Pl-DetImp -kupun/. Míg azonban a nganaszban nyelvben az *-n > -n hangváltozás általánosnak és törvényszerűnek tűnik, addig a kamassz nyelvben az -n-nek > -n-né változása szokatlan jelenség, és csak körülményesen magyarázható. Feltehető pl., hogy az -n bizonyos helyzetekben, pld. a locativus vagy ablativusrag szókezdő -k-ja előtt homorgán n hanggá asszimilálódott /pl.: tura-san-kan LocPl 'in den Häusern', tura-san-ka° AblPl 'aus den Häusern' < *tura-san-kanstb./, és később ilyen helyzetből általánosult. Ez a magyarázat lehetséges volna, de csak a kamassz -n hang keletkezését tudná - úgy ahogy - megvilágítani, a szölkup n morféma eredetét továbbra is bizonytalanságban hagyná.

Ha ugyanis visszaemlékezünk JOKInak arra az utalására, amely a kamassz többesjellet a szölkup -san /és >-saq/ képzővel hozzá etimológiai kapcsolatba, akkor ez az egybevetés azt jelenti, hogy az -n nem a kamassz nyelv önálló fejlődése során jött létre, hanem déli szamojéd örökség. A szölkup képző használatára az alábbi példákat említhetjük: *qūttā-san* 'Fichtengehölz' < : *qūttā* 'Fichte'; *pōl-šaq* 'Wald' < : *pō* 'Baum'; *quma-šan* 'Menschen' < : *qum* 'Mensch, Mann' /JOKI, l.c. 37/; *kwān-šaq* 'Birkenwald' < : *kwā* 'Birke' /LEHTISALO, *Über die primären uralischen Ableitungssuffixe*, Helsinki 1936. 211 /. A szölkup nyelvben tehát ez a morféma voltaképpen nem többesjel, hanem kollektívkezdő. A képzőnek ezt a kollektív funkcióját a

kamassz nyelvben is eredetinek kell tekintenünk. Ha pedig ez így van, akkor teljesen felesleges, hogy minden áron egy többesjelet feltételezzünk a déli szamojéd képző szóvégi nazálisában. Ezt az állítást nyomatékosan ki kell emelnünk, t.i. KÖNNAP hajlik egy külön ősszamojéd *-ŋ többesjel feltevésére. Erről a bizonytalan hipotézisről azonban könnyen lemondhatunk.

Véleményem szerint a déli szamojéd kollektív képző -ŋ je voltaképpen ugyanazon melléknévképző, mint amelyik a szölkup *karun* 'schief', azaz 'ein anderer' /vö. nyenyec *neli* 'fremd'/; taigi, karag. *säageng* 'schwarz' /vö. szölkup *säga* id./ szavakban jelentkezik. Ez a melléknévképző aránylag ritkán használatos a déli szamojédban, más uráli nyelvekben azonban gyakori és produktív melléknév-ill. nomen possessoris képzőként szerepel: vog. *towlən* 'geflogelt' <: *towl* 'Flügel'; osztj. *kewən* 'steinig' <: *kew* 'Stein' stb., /vö. LEHTISALO, op. cit. 141/. A nomen possessoris használata a kollektív funkció betöltésére egészen általános jelenség. Vö. pld. a magyar -s ill. a finn -kko képzős gyűjtőnévképzőt /magy. *fenyves* 'Tannenwald' <: *fenyő* 'Tanne', *havas* 'Schneeberg' <: *hó* 'Schnee'; *koivikko* 'Birkenwald' <: *koivu* 'Birke, *kivikko* 'Steinhaufen' <: *kivi* 'Stein' stb./, ahol egy melléknévi /nom. possessoris/ jelentés előzte meg a képző később kialakult kollektív használatát. A *fenyves* tehát eredetileg fenyőfákkal benőtt területet jelentett, és hasonló volt a *kivikko* elsődleges jelentése is /'steinig, mit Steinen bedeckt' értelemben/ stb. Az *-ŋ PU képzőről bővebben lásd: LEHTISALO, op. cit. 141.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a déli szamojéd -saŋ a konnektív-reciprok képző egyik elágazása, mégpedig úgy, hogy a -sa- K-R bázishoz a melléknévi /nomen possessoris/ funkció megőrzése és kiemelése végett még egy másik

melléknévképzőt hozzátettek /déli szamojéd: *-ŋ > kam. -ŋ, ill. szölkup -ŋ ~ dial. -q is/. A déli szamojéd gyűjtőnévképző keletkezésének ez volt az alapja. A kollektív funkció később a kamassz nyelvben egy disztributív-plurális rendeltetést kapott, és ezzel újabb többesjel alakult ki a kamassz nyelvben, s ez a régi *-j többesi morfémát fokozatosan háttérbe szorította.

J E G Y Z E T

¹ Vö. vog. *pöw* 'Sohn', osztj. *jāy* 'Vater', lp. *oabba* 'Schwester', vót *sūa* < **sūam* 'Herz', nyenyec *šīdē* 'zwei', *nā* 'Kamerad', észt *poeg* /:*poja-*/ 'Sohn', szl. *iraqum* 'Greis'. A PU konnektív-reciprok képző rekonstruált formája a következő: *-*d* ~ *-*ηVd* /vö. HAJDÚ, i.m. 69-70/. I.h. utaltam arra, hogy a képző konnektív-reciprok funkciója másodlagos, és az egy korábbi melléknévi /nomen possessoris/ funkcióra vezethető vissza. Az *-s* képzős nomen possessorisi alakulatokra vö. nyenyec: *zewas* 'paarig, wer einen Gefährten hat' <: *zew* 'Seite'; szl. kup: *āntes* 'scharf' <: *antī* 'Schneide' stb.

ÜBER DEN URSPRUNG DES KAMASSISCHEN
PLURALSUFFIXES *-saŋ*

von

P. HAJDÚ

Die ungarische Fassung eines Artikels wird hier mitgeteilt, der ursprünglich 1973 in der Menges-Festschrift publiziert werden sollte. Die erwähnte Festschrift /und darin das deutsche Original des Artikels/ wird aber wegen verlegerischen Schwierigkeiten mit einer längeren Verspätung vermutlich als Sonderband der *Uralaltaischen Jahrbücher* erscheinen.